

DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2018.04.106>

УДК 338.434:338.43.02

JEL: Q01, Q12

Бородіна О.М., д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України, професор,
завідувач відділу економіки і політики аграрних перетворень
ORCID 0000-0002-9937-5907
e-mail: olena.borodina@gmail.com

Киризюк С.В., канд. екон. наук,
старший науковий співробітник
ORCID 0000-0002-7955-1272
e-mail: kyryzyuk.ief@gmail.com

Прокопа І.В., д-р екон. наук, чл.-кор. НААН України, професор,
головний науковий співробітник
e-mail: iprokopa@ukr.net
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

ФЕРМЕРСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОМОГОСПОДАРСТВ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

На підставі розширеного трактування суті фермерства окреслені межі фермерського сегмента сільськогосподарської галузі України, що охоплює не тільки зареєстровані фермерські господарства. Оцінено орієнтовну кількість домогосподарств (особистих селянських господарств – ОСГ) фермерського типу та їх виробничий потенціал. Доведено, що одне з першочергових завдань полягає у стимулюванні державної підтримки фермерських господарств.

Запропоновано запровадити п'ятирічну програму надання фінансової допомоги домогосподарствам (ОСГ) для розширення масштабів існуючого виробництва сільськогосподарської продукції, започаткування нових видів діяльності, підвищення рівня комерціалізації та подальшої формалізації в нормативно-правовому середовищі. Розроблено основні положення програми: вимоги до можливих бенефіціарів і до результатів їх участі у програмі; умови надання та використання засобів підтримки, прогнозна кількість учасників, потреба у бюджетному фінансуванні. Зважаючи на розрахунки, у програмі зможуть взяти участь 75 тис. домогосподарств, які після виконання всіх обумовлених умов, поповнять лави фермерських господарств¹.

К л ю ч о в і с л о в а : державна підтримка, домогосподарства, бізнес-план, особисті селянські господарства (ОСГ), програма підтримки, фермерський потенціал, формалізація діяльності ОСГ

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що на початковому етапі ринкового трансформування аграрного сектора України було відкрито сприятливі можливості для започаткування і діяльності селянських (фермерських) господарств, у процесі подальших аграрних трансформацій дедалі більші переваги отримували великотоварні господарські формування корпоративного типу. Як наслідок, на сьогодні фермерський сегмент вітчизняного сільського господарства є слабозвиненим. Частка фермерських господарств (ФГ) у валовій продукції сільського господарства у 2017 р. становила всього 8,7%. В Україні сільськогосподарською діяльністю займається менше 35 тис. ФГ, тоді як, наприклад, у Болгарії – 385 тис., Угорщині – понад 560 тис., Польщі – 1,5 млн, Румунії – 3,8 млн. Влада усвідомлює неприродність такої ситуації і свідченням цього є ухвалення урядом у 2017 р. Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки. На реалізацію визначених Концепцією заходів передбачено щороку виділяти з державного бюджету не менше 1 млрд грн, залучати кошти міжнародної технічної допомоги та інші джерела. Водночас, як показав досвід 2018 р., існуючі

¹ Публікацію підготовлено за результатами виконання НДР "Модернізація економічної політики розвитку сфер діяльності та ринків" (№ держреєстрації 0118U007329).

© Бородіна О.М., Киризюк С.В., Прокопа І.В., 2018

ФГ не надто активно долучалися до запропонованих їм видів підтримки і, що особливо важливо, ця підтримка практично не заохочувала сільські домогосподарства з вагомими обсягами сільськогосподарської діяльності до трансформації у ФГ.

Аналіз останніх досліджень. Питанням державної підтримки фермерства, у т.ч. стимулювання домогосподарств (особистих селянських господарств) до формалізації сільськогосподарської діяльності присвячена низка наукових праць як авторів цієї статті, так і інших дослідників. Серед останніх варто виділити найновіші публікації О.Балакіревої, І.Кобути та Т.Осташко [1], Ю.Губені, Ю.Коверко та П.Оліщука [2, 3], М.Маліка і О.Шпикуляка [4], Л.Тулуша та Ю.Грищенко [5]. Однак, попри вагому кількості досліджень, проблема мотивації домогосподарств до формалізації своєї діяльності у сфері сільського господарства *на прийнятних для них* засадах залишається невирішеною.

Мета статті: обґрунтування необхідності і засобів державної підтримки наращення потенціалу та комерціалізації сільськогосподарської діяльності домогосподарств як пріоритетного напрямку розвитку вітчизняного фермерства.

Виклад основного матеріалу. Фермерством прийнято вважати вид підприємницької діяльності, змістом якої є виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції з метою отримання прибутку. Це зафіксовано в Законі України "Про фермерське господарство" (2003 р.) і зазвичай відтворюється у інших нормативних документах, публікаціях тощо. Іншою його ключовою ознакою є сімейна форма господарювання.

Проте відзначеними ознаками сутнісна характеристика фермерства не вичерпується. За визначенням Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), сімейним фермерським господарством є домогосподарство, що виробляє сільськогосподарську продукцію, опираючись передусім на працю членів сім'ї, головним чином – голови домогосподарства. Сім'я і сільськогосподарське виробництво пов'язані між собою, *спільно розвиваються і поєднують економічні, соціальні, культурні, природоохоронні функції* (виділення наше. – Авт.) [6, с. 61]. У Європейському Союзі (ЄС) поширена дефініція сімейного фермерського господарства як місця праці та джерела доходу для селянина і водночас виробництва товарної продукції для суспільства. Такі господарства повинні бути здатними до відновлення виробничого потенціалу, розширеного відтворення та інновацій [6, с. 61]. Міністерство сільського господарства Сполучених Штатів зазначає, що американські фермери, окрім забезпечення країни продовольством, виконують іншу, не менш важливу для держави функцію – зберігають великі колонізовані (обжиті) земельні простори, природу, мораль і культуру, конфесійне різноманіття і вікові традиції [7]. Розширене трактування сутності фермерства важливе для окреслення кола суб'єктів господарювання в сільському господарстві, які мають бути віднесені до фермерського типу і, відповідно, можуть претендувати на користування визначеними для нього засобами державної підтримки.

Сьогодні в Україні дедалі ширше коло фахівців та пересічних громадян усвідомлює, що вітчизняне фермерство не можна ототожнювати лише з виробниками сільськогосподарської продукції, які офіційно зареєстровані як ФГ. Крім них, реальну фермерську діяльність проводить частина домогосподарств (особистих селянських господарств): їх інколи називають "тіньовими" фермерами [8]. Саме ці домогосподарства є важливим резервом поповнення фермерського сегмента вітчизняної сільськогосподарської галузі, й система державної підтримки фермерства має бути максимально зорієнтована на збереження, модернізацію і розвиток їх потенціалу.

Які ж параметри фермерського потенціалу вітчизняних домогосподарств? Для їх оцінки доцільно скористатися кількісними критеріями, що використовуються

у світі для ідентифікації ФГ. Найпридатнішими для вітчизняних умов є показники, що застосовуються у Польщі та США. У Польщі первинною виробничою одиницею в сільському господарстві є індивідуальний виробник (rolnik indywidualny) – селянин, який має в користуванні земельні угіддя площею не менше 1 га. У США ФГ вважається домогосподарство з річним обсягом реалізації сільськогосподарської продукції на суму понад 1 тис. дол. Застосуємо ці критерії для сільських домогосподарств України.

За даними вибіркового обстеження Держстатом сільськогосподарської діяльності населення у 2017 р. 22% сільських домогосподарств мали земельні ділянки площею понад 1 га. У їх розпорядженні перебувало 73,3% усієї площі землі, що використовували сільські домогосподарства. Поширення цих показників на всю сукупність сільських домогосподарств (4,6 млн) показує, що в Україні нараховується 1012 тис. домогосподарств з площею понад 1 га, а загальний розмір їх землекористування перевищує 4,1 млн га. Ця площа майже дорівнює загальній посівній площі "офіційних" ФГ.

Разом із цим зазначена група сільських домогосподарств дуже неоднорідна. Серед них 860 тис. господарств (85,3%) мають земельні ділянки площею 1,01–5,00 га, 92 тис. (9,1%) – 5,01–10,00 га і 60 тис. (5,9%) – площею понад 10 га. Середні розміри землекористування господарств кожної підгрупи становлять, відповідно, 2,0 га, 7,1 та 29,6 га. Якщо до домогосподарств фермерського типу віднести усі господарства з площею понад 5 га і половину господарств з площею 1,01–5,00 га, то їх загальна чисельність становитиме 582 тис. – 12,6% загальної кількості сільських домогосподарств, які займаються сільськогосподарською діяльністю. Обсяг ресурсів, якими розпоряджаються ці домогосподарства, також оцінено за даними Держстату України про основні характеристики домогосподарств у сільській місцевості. Розмір їх посівних площ становить 3,5 млн га, поголів'я великої рогатої худоби – 495 тис. гол., поголів'я корів – 361 тис. гол., поголів'я свиней – 652 тис. гол.

Оцінку чисельності домогосподарств фермерського типу за критерієм, який використовується у США, здійснено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, що містять дані про дохід від продажу сільськогосподарської продукції. Групування сільських домогосподарств за цим показником демонструє, що у 2016 р. 47,3% з них не мали доходу від продажу сільськогосподарської продукції, у 35,9% цей дохід був меншим від суми, еквівалентної 500 дол. США, у 6,4% (294 тис.) він становив суму, еквівалентну 500,1–750 дол., у 4,4% (202 тис.) – 750–1000 дол. і у 6,0% (276 тис.) – понад 1 тис. дол. США. Якщо до домогосподарств фермерського типу (враховуючи недостатньо сприятливі умови сімейного господарювання в Україні) зарахувати не лише групу з річним доходом, еквівалентним понад 1 тис. дол., а й групу з доходом 750,1–1000 дол. та половину господарств групи з доходом 500,1–750 дол., то отримаємо (276 тис. + 202 + (294 × 0,5) = 625 тис. домогосподарств. Ця кількість близька до кількості домогосподарств фермерського типу, визначеної за критерієм розміру землекористування.

За матеріалами вибірових обстежень можна оцінити і внесок домогосподарств фермерського типу у виробництво валової продукції сільського господарства, а також чисельність осіб, зайнятих у них виробництвом сільськогосподарської продукції. За нашими розрахунками, частки груп домогосподарств з річним доходом від реалізації, адекватним 500,0–750 дол., 750,1–1000 дол. і понад 1000 дол. США у вартості виробленої всіма сільськими домогосподарствами сільгосппродукції становили, відповідно, 12,4%, 10,3 і 21,8%. Сума цих часток (першої у по-

ловинному, другої і третьої у повному розмірі) становить 38,3%. У 2017 р. господарствами населення було вироблено валової продукції сільського господарства на суму 108,6 млрд грн (у постійних цінах 2010 р.), з неї на сільські домогосподарства припадало 88,5 млрд грн. Логічно стверджувати, що 38,3% цього обсягу, тобто 33,9 млрд грн вироблялось домогосподарствами фермерського типу.

При визначенні чисельності осіб, зайнятих сільськогосподарською діяльністю в зазначених домогосподарствах, враховані, по-перше, розрахункова кількість зайнятих в особистих селянських господарствах, яка у 2017 р. становила 2,2 млн осіб і, по-друге, підхід, за яким до зайнятих в ОСГ відносять членів домогосподарства, які витрачають хоча б одну годину на тиждень на виробництво сільськогосподарської продукції з метою її продажу. Зважаючи на це, 2,2 млн осіб розподілені між домогосподарствами, що мали дохід від продажу сільськогосподарської продукції: на господарства фермерського типу припало 803 тис. осіб.

Об'єднання визначених параметрів фермерського потенціалу домогосподарств з відповідними показниками діяльності зареєстрованих ФГ дає можливість оцінити реальне місце фермерства у вітчизняній сільськогосподарській галузі та зіставити частки "офіційних" і "тіньових" фермерів у її фермерському сегменті (табл. 1). І воно набагато вагомніше, ніж те, яке визначається лише за допомогою даних про зареєстровані ФГ. Зокрема, реальна чисельність виробників сільськогосподарської продукції фермерського типу наближається до 660 тис. одиниць, тобто вона зіставна з кількістю відповідного типу господарств у країнах ЄС. Частка вітчизняного фермерства у валовій продукції сільського господарства перевищує 22%, у чисельності зайнятих – 31%, у посівних площах сільськогосподарських культур – 28%; у поголів'ї основних видів худоби досягає 15–20%. *Визначальна роль у формуванні зазначених показників належить домогосподарствам*

Таблиця 1

Господарства фермерського типу в аграрній структурі України, 2017 р.

Показник	Усі категорії господарств	У т. ч. господарства фермерського типу			Частка господарств фермерського типу у всіх категоріях господарств	Частка домогосподарств у господарствах фермерського типу
		всього	з них			
			зареєстровані ФГ	домогосподарства фермерського типу		
1. Кількість виробників сільськогосподарської продукції, тис. од.: • сільськогосподарські підприємства • господарства населення (домогосподарства)	45,6 8234,4	659,1	34,137 x	x 625,0	x	94,8
2. Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.), млн грн.	249157,0	55643,1	21743,1	33900	22,3	60,9
3. Чисельність зайнятих, тис. осіб*	2866,5	900,6	97,6	803,0	31,4	89,2
4. Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	27585,2	7799,3	4299,3	3500,0	28,3	44,9
5. Поголів'я, тис. гол.: ВРХ, у т.ч. корів свиней	3530,8 2017,8 6109,9	601,5 400,2 890,9	106,5 39,2 238,9	495,0 361,0 652,0	16,8 19,8 14,6	82,3 90,2 73,2

*2016 р.

Джерело: розраховано за даними Держстату України.

фермерського типу. Це є достатньо вагогим аргументом для того, щоб заохочення домогосподарств до інституціоналізації (формалізації) їх сільськогосподарської діяльності визначити пріоритетним напрямом державної підтримки фермерства на сучасному етапі його розвитку.

Визнання пріоритетності розвитку фермерства у вітчизняній аграрній політиці також узгоджується з положеннями САП ЄС, гармонізація та зближення з якою передбачені Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Проблема інституціоналізації дрібних виробників сільськогосподарської продукції для ЄС актуалізувалася напередодні найбільшого розширення євроспільноти у 2004–2007 рр. Унаслідок приєднання до неї 12 країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) загальна кількість виробників у ЄС подвоїлась, проте більшість з них були дуже дрібними (менше 1 га). Враховуючи це, було прийнято рішення про запровадження спеціальної програми модернізації найбільш життєздатних господарств з метою формалізації та комерціалізації їх аграрної діяльності. Успішність реалізації цієї програми обумовлена низкою факторів, головними з яких є: цільова підтримка обмеженої кількості господарств, визначених за спеціальними критеріями; довготривалість реалізації програми (7–10 років). Окремі країни як, наприклад, Польща, продовжили цю практику й у новому програмному періоді (2014–2020 рр.).

За результатами вітчизняних соціологічних опитувань, проведених за сприяння ФАО у 2017 р., близько 60% власників вітчизняних особистих селянських господарств вважають за необхідне запровадження державної підтримки стимулювання формалізації їх виробничої діяльності, а 16% ОСГ відзначили необхідність надання їм податкових пільг. Певні пільги (набуття статусу платника єдиного податку 4-ої групи й застосування пільгового режиму сплати єдиного соціального внеску) передбачені Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств" від 10.07.2018 р., але вони доступні лише фермерським господарствам, зареєстрованим як фізичні особи – підприємці (ФОП).

Потенціал вітчизняного фермерства можна наростити за рахунок комерціалізації життєздатних ОСГ. Для цього слід запровадити спеціальну програму їх формалізації як сімейних ФГ. Це повністю узгоджується з положеннями Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 664, в частині "*...створення сприятливих умов для започаткування та ефективного провадження фермерської діяльності, зокрема трансформації господарств населення у фермерські господарства...*".

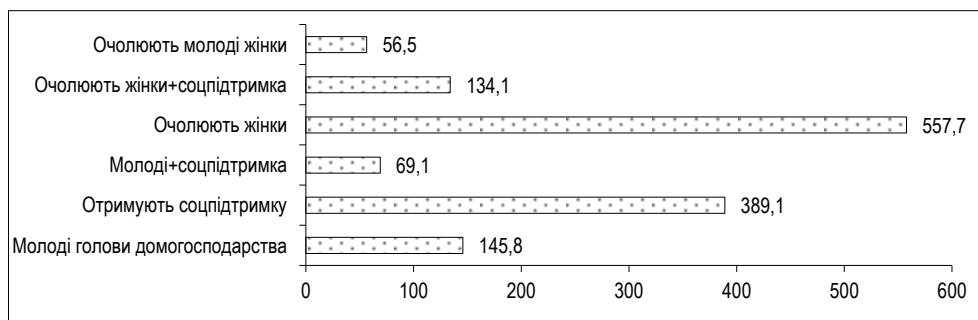
Метою пропонованої програми є надання фінансової допомоги ОСГ для розширення масштабів існуючого агровиробництва та його диверсифікації, підвищення рівня їх комерціалізації та інституціоналізації. Для визначення найбільш життєздатних учасників програми, які зможуть конкурувати на агропродовольчих ринках, доцільно застосувати, крім загальних критеріїв, також і спеціальні, що використовуються у європейській практиці. При цьому перші з них мають загальнообов'язковий характер, а спеціальні можуть використовуватися для визначення пріоритетних учасників програми на конкурсних засадах. Результати досліджень свідчать, що на участь у програмі можуть претендувати ті фізичні особи – члени сільських домогосподарств, у розпорядженні яких перебувають земельні ділянки для ведення ОСГ, що відповідають таким *загальним критеріям*:

- наявність бізнес-плану розвитку господарства на п'ять років;
- вік – особа працездатного віку;

• мінімальний розмір господарства, що визначається за одним із трьох показників:

- площа землекористування (не менше 1 га);
- розмір доходу від реалізації продукції (не менше суми, еквівалентної 500 дол. США);
- обсяг виробництва (не менше суми, еквівалентної 1500 дол. США).

За умов обмежених бюджетних можливостей підтримки усіх потенційних учасників програми доцільно застосовувати один або низку спеціальних критеріїв, зокрема: приналежність до малозабезпечених сімей; вік заявника – молодий; стать заявника – жіноча; приналежність до будь-яких об'єднань виробників (кооперативу); працевлаштування декількох осіб; диверсифікація агровиробництва; територіальне розташування заявника (преференції можуть надаватися господарствам, розташованим у периферійних сільських населених пунктах) та ін. Відповідність спеціальним критеріям може оцінюватися на основі бальної шкали, із застосуванням однакових або різних вагових коефіцієнтів. Відповідно, першочергове право на участь у програмі надаватиметься заявникам, які відповідають загальним критеріям і набрали більшу кількість балів за спеціальними критеріями. Так, наприклад, згідно з нашими оцінками, потенційна кількість заявників, які відповідають нормам за загальними критеріями, може бути зменшена при врахуванні деяких із зазначених вище спеціальних критеріїв (рис. 1).

Рис. 1. Кількість потенційних заявників залежно від вибраних спеціальних критеріїв, тис. осіб.

Джерело: розраховано авторами на основі даних вибіркового обстеження домогосподарств у 2016 р.

Підтримка в рамках пропонованої програми може надаватися у формі гранту на часткове покриття витрат, передбачених бізнес-планом. Для підвищення відповідальності заявників пропонується застосовувати механізми співфінансування. Зокрема, крім держави в особі Мінагрополітики та заявника, доцільно залучити ресурси об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Зацікавленість останніх у нарощенні фермерського потенціалу сільських територій обумовлена необхідністю стимулювання активності малого і середнього бізнесу в аграрному секторі, що сприятиме підвищенню зайнятості, зростанню доходів сільських родин та місцевих бюджетів. Враховуючи обмежені фінансові можливості сільських домогосподарств, їхня частка може становити 10–20% від загального обсягу фінансування бізнес-плану. Частка державного фінансування не повинна перевищувати 50% вартості бізнес-проекту. Вона може бути збільшена до 75% для стимулювання залучення до фермерства молоді (до 40 років), одиноких жінок з дітьми та ін.

Максимальний обсяг державної підтримки одного бізнес-плану може бути запропонований, зважаючи на бюджетні можливості, проте його мінімальне зна-

чення доцільно прийняти на рівні одноразової суми допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності (у 2017 р. вона становила 64 тис. грн).

Надання підтримки доцільно здійснювати шляхом розподілу загальної суми на два платежі: I – до 75% від загальної суми на старті програми; II – при досягненні наприкінці третього року реалізації бізнес-плану таких *проміжних результативних показників*:

- збільшення масштабів землекористування (до мінімум 2 га) та агровиробництва (на 50% від початково заявлених на старті бізнес-плану);
- сплата соціальних внесків і податкових зобов'язань щонайменше упродовж останніх двох місяців (це передбачає необхідність інституалізації учасника у чинному нормативно-правовому полі, що за цих умов вимагає реєстрації юридичної особи або ФОП).

Успішне завершення програми учасником має бути підтверджено після закінчення п'ятого року фінансування бізнес-плану, що оцінюється на основі досягнення таких *кінцевих результативних показників*:

- збільшення обсягів продажів від початкових, заявлених у бізнес-плані на старті, мінімум вдвічі, але щонайменше до еквіваленту 2 тис. євро;
- відсутність заборгованості зі сплати соціальних внесків і податків.

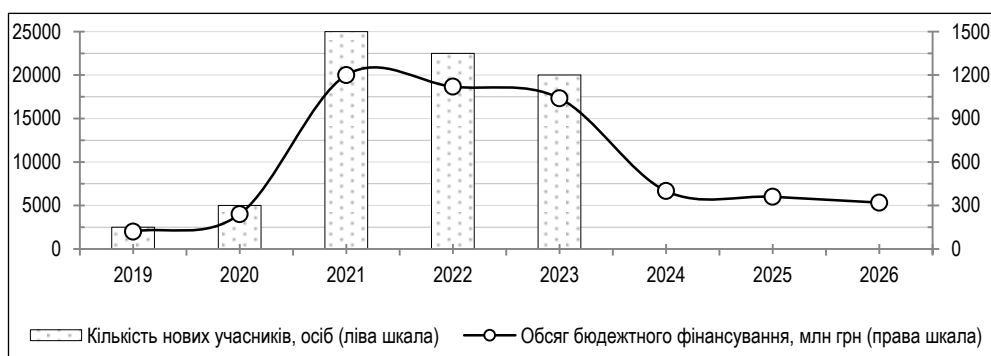
У підсумку досягнення кінцевих результативних показників має стимулювати утворення конкурентоспроможних малих сімейних фермерських господарств, спроможних генерувати дохід на рівні, не меншому від мінімальної заробітної плати, а також сплачувати всі необхідні податкові й соціальні зобов'язання [5, с. 46–47].

Європейський досвід реалізації подібних програм свідчить про те, що кількість бенефіціарів програми в період її дії зазвичай не перевищує 10–20% від оціночної. Так, наприклад, у Румунії з 350 тис. потенційних учасників програми за період 2007–2012 рр. у ній взяли участь близько 50 тис. осіб, тобто 14,3%. З огляду на наші оцінки потенційних учасників, реальна кількість бенефіціарів програми може становити від 65 до 150 тис. Проте й такі результати можна вважати достатньо високими.

У перший рік реалізації програми для підвищення готовності потенційних бенефіціарів брати у ній участь доцільно сконцентрувати зусилля на тих регіонах, які розвивають потенціал сімейного фермерства за участю проектів міжнародної технічної допомоги для максимального поширення успішних практик. Максимальна очікувана кількість заявників у перший рік реалізації програми, згідно з нашими оцінками, не перевищуватиме 2,5 тис. На другий рік ця кількість може зрости вдвічі, а на третій досягнути піку залучення нових бенефіціарів, який може становити до 25 тис. заявників. У наступні два роки можливе зниження кількості потенційних учасників. Загалом за п'ять років дії програми може бути залучено близько 75 тис. осіб. Таким чином, дотримуючись прописаних вище умов фінансування та розроблених сценаріїв залучення потенційних учасників до програми, можна оцінити щорічні потреби й загальний обсяг бюджетного фінансування розробленої програми.

Якщо на заохочення формалізації ОСГ виділятиметься 64 тис. грн, у тому числі на початку дії програми – 75%, тобто 48 тис. грн, то для першої хвилі залучених учасників необхідно буде 120 млн грн (2,5 тис. х 48 тис. грн). Відповідно, на другий рік дії програми, згідно з очікуваним збільшенням нових учасників програми (5,0 тис.), потреба у бюджетних коштах зросте до 240 млн грн. Пік (1,2 млрд грн) потреби бюджетного фінансування за розробленою програмою припадає на третій рік (2021 р.), що пов'язано з максимально очікуваною кількістю нових учас-

ників програми. Починаючи з четвертого року від початку запровадження програми, загальний обсяг бюджетного фінансування становитимуть суми платежів новим учасникам і виплат другої частини платежу (25% від 64 тис. грн) тим бенефіціарам програми, що були залучені раніше (2019 р. тощо). А після п'яти років дії програми й залучення щороку нових учасників для остаточного завершення п'ятирічної програми потрібно передбачити необхідність сплати залишкових виплат учасникам, які були залучені до програми упродовж третього-п'ятого років. Таким чином, загальна потреба бюджетного фінансування програми на 5+3 роки становить 4,8 млрд грн (рис. 2).

Рис. 2. Оцінка потреби бюджетного фінансування програми

Джерело: власні розрахунки.

Успішність запровадження запропонованої програми залежить від багатьох чинників, включаючи подолання неактивності сільського населення й недовіри до державних інституцій; низьку обізнаність сільських жителів у сфері адміністрування й податкової політики тощо. У формуванні сприятливого середовища розвитку підприємницьких ініціатив на основі аграрної діяльності сільських домогосподарств в умовах децентралізації влади важлива роль належить активності органів місцевого самоврядування, які перебувають у достатньо тісній комунікації з населенням. Адже хоч органи управління агропромислового розвитку на районному і регіональному рівнях ще збережені, їхні функції переважно досить звужені. З огляду на зазначене необхідно активізувати діяльність органів самоврядування ОТГ з передачею їм частини функцій з реалізації програм підтримки виробників сільськогосподарської продукції. Саме на рівні ОТГ необхідно забезпечити наявність спеціалістів, достатньо обізнаних з тим, де потенційні учасники програми можуть отримати необхідну інформацію, здатні посприяти у підборі того експерта-дорадника, який надасть учасникам кваліфіковану допомогу тощо. Наразі ведеться активна робота із сертифікації дорадників і експертів-дорадників, послугами яких змогли б скористатися і потенційні учасники програми.

Представники ОТГ мають виконувати не тільки просвітницькі, агітаційні та консультаційні функції, а й бути залученими до роботи конкурсних комісій, які здійснюватимуть оцінку поданих заявок та визначення учасників програми. Тим самим дотримуватиметься принцип відповідальності та контролю за виконанням програми на місцях. Крім представників ОТГ, до складу регіональних конкурсних комісій доцільно включити представників регіональних відділень Укрдержфонду, фонду зайнятості та облдержадміністрацій та ін. При цьому варто дотримуватись принципу збалансованого розподілу голосів, щоб загальна кількість представників однієї із представлених груп не перевищувала 49%, що мінімізуватиме корупційні схеми визначення учасників програми.

Висновки

1. Фермерський тип господарювання у сільському господарстві представлений виробниками сільськогосподарської продукції, у яких виробнича діяльність ґрунтується передусім на праці самого виробника та членів його сім'ї; економічні, соціальні та природоохоронні функції поєднані між собою; господарство є місцем праці й джерелом доходу для зайнятих у ньому осіб і водночас – місцем виробництва товарної продукції для суспільства. В Україні до такого типу господарювання на сучасному етапі розвитку аграрного сектора відносяться офіційно зареєстровані ФГ та домогосподарства (особисті селянські господарства), які відповідають визначенням у світі критеріям віднесення до ФГ.

2. В Україні нараховується приблизно 600 тис. домогосподарств, які можуть бути ідентифіковані як ФГ за показниками розміру землекористування або доходу від реалізації сільськогосподарської продукції. Вони виробляють в 1,6 раза більше продукції, ніж "офіційні" ФГ, утримують у 4,6 раза більше великої рогатої худоби, у 2,7 раза більше свиней. Інституалізація сільськогосподарської діяльності цих домогосподарств повинна стати одним із найважливіших і невідкладних напрямів державної підтримки фермерства.

3. У Порядку використання коштів, виділених у Державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку ФГ, необхідно передбачити напрям "Формалізація діяльності домогосподарств фермерського типу, нарощування та капіталізація їх потенціалу", що, на відміну від діючого механізму підтримки сільськогосподарських товаровиробників, забезпечить не лише нарощення виробництва, а й зростання доходів сільських домогосподарств, соціальну захищеність сільського населення та загальний розвиток сільської економіки.

4. Наразі всі заходи та механізми підтримки фермерства розробляються на галузевому рівні через Мінагрополітики за участі профільних асоціацій. У цю інституційну систему необхідно залучити об'єднані територіальні громади з передачею повноважень як щодо підтримки фермерів та їх економічної спроможності, так і встановлення контролюючих функцій, що дасть змогу забезпечити місцеве населення якісним продовольством, сприяти зниженню рівня бідності та поліпшити стан довкілля тощо.

Надійшла до редакції 10.12.2018 р.

***Бородіна Е.Н.**, д-р екон. наук, член-корреспондент НАН України, професор,
заведуюча відділом економіки і політики аграрних преобразований*

***Киризьок С.В.**, канд. екон. наук, старший науковий співробітник*

***Прокопа І.В.**, д-р екон. наук, член-корреспондент НААН України, професор,
головний науковий співробітник*

ГУ "Інститут економіки і прогнозування НАН України"

ФЕРМЕРСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ДОМОХОЗЯЙСТВ: МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНИВАНИЮ И РАЗВИТИЮ

На основании расширенной трактовки сущности фермерства очерчены границы фермерского сегмента сельскохозяйственной отрасли Украины, который охватывает не только зарегистрированные фермерские хозяйства, но и домохозяйства, соответствующие используемым в мире критериям идентификации фермерских хозяйств. Оценено ориентировочное количество домохозяйств (личных крестьянских хозяйств – ЛКХ) фермерского типа и их производственный потенциал. Доказано, что одной из первоочередных задач совершенствования механизма государственной поддержки фермерства является стимулирование домохозяйств к институционализации (формализации) своей сельскохозяйственной деятельности.

Предложено ввести пятилетнюю программу предоставления финансовой помощи домохозяйствам (ЛКХ) для расширения масштабов существующего производства сельскохозяйственной

ной продукції, старта нових видів діяльності, підвищення рівня комерціалізації і подальшої формалізації в нормативно-правовій середі. Розроблені основні положення програми: вимоги до можливим бенефіціарам і до результатам їх участі в програмі; умови виділення і використання засобів підтримки; прогнозна численність учасників; потреба в бюджетному фінансуванні і др. Исходя из расчетов, в период действия программы в ней могут принять участие 75 тыс. домохозяйств, которые после выполнения всех предусмотренных условий пополнят состав фермерских хозяйств.

Ключевые слова: государственная поддержка, домохозяйства, бизнес-план, личные крестьянские хозяйства (ЛКХ), программа поддержки, фермерский потенциал, формализация деятельности ЛКХ

O. Borodina, Doctor of Economics, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Professor
Head of Department of Economy and Policy of Agrarian Transformations

S. Kyryziuk, Ph. D. in Economics, Senior Researcher

I. Prokopa, Doctor of Economics, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Professor,
Chief Researcher

Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine

FARMING POTENTIAL OF HOUSEHOLDS: METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION AND DEVELOPMENT

Based on extended interpretation of the essence of farming, the article outlines the boundaries of the farming segment in Ukrainian agriculture. This farming segment includes not only registered farms, but also those households, which meet the global farming criteria. The authors estimate the number of the households (personal peasant farms) of farmer type and their productive potential and prove that one of the top priorities in improving the mechanism of state support for farming is encouraging the households to institutionalize (formalize) their agricultural activities.

It is proposed to introduce a five-year program to provide financial assistance to the households (personal peasant farms) in order to expand the scale of their current agricultural output, to start new activities, and to increase the level of commercialization and subsequent formalization in the regulatory environment. The main provisions of the program were developed, such as the requirements for potential beneficiaries and the results of their participation in the program; conditions for the allocation and use of support funds; estimated number of participants; the need for budget financing etc. According to calculations, during the program period, it will involve 75 thousand households, who, after fulfilling all the stipulated conditions, will join the farm segment.

Key words: state support, households, business plan, personal peasant farms (PPF), state support program, farmers potential, formalization of PPF activity

References

1. Balakirieva, O.M., Kobuta, I.V., Ostashko, T.O. (2018). Perspective areas of state support for small and medium agricultural enterprises (based on sociological research). *Ukr. Socium – Ukrainian Society*, 3(66), 94-113 [in Ukrainian].
2. Hubeni, Yu.E., Koverko, Yu.A. (2017). Peasant farm development under administrative decentralization. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 1, 68-73 [in Ukrainian].
3. Hubeni, Yu.E., Koverko, Yu.A., Olishchuk, P.O. (2017). Development of personal peasant farms under conditions of institutional changes. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 3, 59-67 [in Ukrainian].
4. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H. (2018). Trends and prospects of peasant farm development. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 1, 11-19 [in Ukrainian].
5. Tulush, L.D., Hryshchenko, O.Yu. (2018). Transformation of commercial households into enterprises: taxes and budget aspects. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 1, 40-52 [in Ukrainian].
6. Poczta, W., Szuba-Baranska, E., Beba, P., Czubak, W. (2015). Strukturalna i ekonomiczna różnorodność a możliwości rozwoju gospodarstw rodzinnych w UE. *Wież i Rolnictwo*, 1, 59-66 [in Polish].
7. Chernyakov, V.A. (2012). Modern drivers of modernization of USA agriculture. *SSHА i Kanada: jekonomika, politika, kul'tura – USA and Canada: economics, policy, culture*, 11, 89 [in Russian].
8. Bilenko, S. Farming as a business: who are the Ukrainian farmers and which problems they face. Retrieved 11 December 2018 from <https://delo.ua/business/fermerstvo-jak-biznes-hto-taki-ukrajinski-fermeri-i-z-jakimi-pro-334838/> [in Ukrainian].